

A SOMOGY MEGYEI TANÍTÓMOZGALOM KEZDETEI

Eötvös József a népoktatási törvény egységes értelmezésében, egyöntetű végrehajtásában nagy szerepet szánt a tanítóegyesületeknek. A törvény 147. §-a előírta, hogy „a községi nép- és polgári iskolai tanítók kötelesek minden tankerületben tanítói testületté alakulni”. A továbbiakban a tankerületi testület járási körökre osztásáról rendelkezik és tevékenységük rendjét szabályozza, leszögezve, hogy „a járási körök, a községek segélyezésével, kötelesek évente kétszer, az egész testület pedig évenként egyszer tanítói értekezletre egybegyűlni”.¹ Ezzel az intézkedéssel Eötvös „egyrészt legalizálta, másrészt további szervezkedésre ösztönözte a magyarországi tanítómozgalom”.²

Somogy megyében 1869-ben 3, 1870-ben 27 községi népiskola működött, 15, illetve 42 tanítóval; s mindössze egy állami elemi népiskola, továbbá a csurgói tanítóképző. Az összefogásukra előírt megyei testület megalakulása azonban különböző hátráltató tényezők hatására, részben a felekezeti iskolák „községesítése” körül fellángoló ellentétek, részben a földrajzi szétszórtság következtében elhúzódott. Maga a tanfelügyelő is, első lépésként – a törvény írott rendelkezéseitől eltérve –, a felekezeti különbség nélkül szervezett járási körök megalakítását szorgalmazta.

A megyében elsőként 1869. július 22-én alakult meg az a járási kör, a „Szigetvárvidéki Tanítóegylet”, amely felekezeti különbség nélkül kívánta összefogni a járás tanítóit. Tizenkét tagú választmánya Elemy Sándor németújfalusi és Horváth Lajos darányi néptanító vezetésével dinamikus szervezője volt az egyleti életnek, élénken reagált a helyi, a megyei és az országos eseményekre egyaránt. A választmány 1870. április 7-i gyöngyösmelléki gyűlésének a Somogy c. megyei lapban közzétett „Nyílt levele” az első nyilvánosságra hozott megyei tanfelügyelői jelentésre válaszolt, mert úgy érezték, hogy a jelentésben „a néptanítói testületre nézve a viszonyok ignorálása folytán több méltánytalan észrevétel foglaltatott”. Tapasztalataik összegezésével, a népoktatás mélyreható elemzésével, hiteles képet adtak a korabeli állapotokról – és a tanfelügyelő számára is hasznos javaslatokat a legfontosabb teendőkre nézve. Ezen az ülésen határozták el, hogy „a

¹ Eötvös József: Kultúra és nevelés. (Tanulmányok, beszédek.) (Összegyűjt., szerk., bev. és jegyz. ell. Mezei Márta.) Bp. 1976. 388. l. – A kérdés irodalmából: Belicza József: Magyarországi tanítóegyletek statisztikája. Szerk. – Bp. 1886. – Peres Sándor: A magyarországi tanítóegyesületek története. Bp. 1896.

² Lantos István: A Magyarhoni Tanítóegyletek Országos Szövetsége (1872–1874.) = Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből. Szerk. Mészáros István. Bp. 1890. 169–184. l. – Id. 169. l.

Somogy megyei néptanítókhöz nyílt fölhívás intézendő, . . . alakítsanak minél több vidéken tanítói egyleteket, és aztán egyesüljenek velünk egy tanítóegyletté”.³

A Somogy megyei néptanítókhöz intézett felhívásukban a tanítóegylet önképzésre, tapasztalatszerzésre serkentő funkciója mellett megfogalmazódott annak gazdasági-érdekvédelmi szerepe is: „anyagi helyzetünk emelésén, mely ránk nézve szint oly fontos, mint a szellemi, melynek érdekében azonban még addig mit sem tehetünk, csakis nagy megyei egyletek által lendíthetünk”. Ennek szellemében dolgozták ki „a n. képviselőház elé terjesztett alázatos kérvényüket a néptanítók fizetésének emelése és nyugdíjazása tárgyában”. Ebben a tervzetben a törvényben előírt fizetés dupláját (600, illetve 400 forintot) és ötévente 50–50 forintos előlépést, továbbá a tanítói nyugdíj-alap létrehozását javasolták.⁴

A szigetváriak felhívása élénk visszhangra talált a megyében. A Somogy, amely már 1870 márciusában hírül adta az általános tanítóegylet megalakulását a szomszédos Zala megyében, rendszeres tájékoztatást adott a Somogy megyei tanítóság szervezkedéséről.⁵

A megye legnagyobb népiskolájának, a kaposvári községi elemi iskolának a tanítói az 1870. május 25-én tartott testületi értekezletükön „indítványba hozták . . . egy tanítóegyletnek Somogy megyében leendő alakulását”. A tanfelügyelőhöz intézett felhívásukban azt kérték, hogy „egy nagyobb szintű tanácskozássra minden Somogy megyei tanítót valláskülönbőség nélkül (egy) Kaposvárral tartandó értekezletre egybe hívni szíveskedjék”. A várható támadásokkal és ellenakciókkal számolva leszögezték, hogy a törvény nem tiltja ilyen egyletek alakítását, sőt szellemével erre ösztönöz.⁶

A Somogy megyei tanítók élénk érdeklődését, szakmai-közéleti aktivitását bizonyítja, hogy a magyarországi néptanítók 1870. augusztus 15–18-án Pesten megrendezett első egyetemes gyűlésén 68-an vettek részt. A kapolyi Tóth József, a didaktikai és pedagógiai kérdésekről folyó vitában, a népiskolai tankönyvekkel kapcsolatos indítványát ismertette; Tobak Benő hedrehelyi református tanító pedig – előzetesen beküldött dolgozatai alapján – három témakörben is szót kapott. A testi büntetés alkalmazásának tarthatatlanságáról és a népnevelési egyletek életképtelenségéről elmondott felszólalása mellett foglalkozott „a tanítók szellemi műveltségének és díjazásának” kérdéseivel is. Felszólalásában szenvedélyesen szögezte le: „itt az ideje, hogy mi is követeljük jogainkat, . . . itt a helye, hogy fennen hangoztassuk önállóságunkat, függetlenségünket, és ennek elérésére a tett indítványt, miszerint tanítóegyletekké egyesüljünk, én is célra vezetőnek tartom”.⁷

Az első megyei szervezkedésekkel párhuzamosan, mintegy a veszélyesnek tartott állami befolyás ellensúlyozására, megélénkült egyes, már korábban létrehozott felekezeti tanítóegyletek tevékenysége, sőt újak is alakultak. Ilyen volt pl. 1869. augusztusában a Komesz

³ Somogy, 1870/17. (IV. 26.) – Közli: *Kanyar József*: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. Kaposvár, 1967. 274–276. l.

⁴ Felhívás a Somogy megyei néptanítókhöz. = Somogy, 1870/22. (V. 31.) – továbbá: uo. 1870/47. (XI. 22.) *Vö. Néptanítók Lapja*, 1870/4., 32. sz.

⁵ Somogy, 1870/13. (III. 29.)

⁶ Somogy megyei Levéltár (a továbbiakban: SmL): A kaposvári község elemi népiskola tanítói testületének jegyzőkönyve. 1870. V. 25.

⁷ A Magyarországi Néptanítók Első Egyetemes Gyűlése. (Pesten, 1870. aug. 15–18.) Pest, 1870. 134. l. (Id. 91–92. l.) – Tobak előadásának téziseit l. még *Néptanítók Lapja*, 1870/27. (VII. 7.) – további cikkei: uo. 1870/18. (V. 5.) – 28. sz. (VII. 15.)

György kaposvári esperes kezdeményezésére és elnökségével megalakított „Kaposvári Esperességi Önképző-Tanító Egylet”, amely a kaposvári iskola községivé minősítésével elszenvedett kudarc ellensúlyozására, a központi és a kaposvári járás mintegy 10–15 katolikus tanítóját tömörítette. 1870. tavaszán jött létre a karádi egyházkerület katolikus néptanító egylete – 33 alapító taggal.⁸

Kovács Sebestyén Gyula tanfelügyelő az ismételt és egyre sürgetőbb indítványok és felhívások ellenére is csak 1870. nyarán látta elérkezettnek az időt a megyei tanítóegylet előkészítő munkálatainak megkezdésére. Felhívásában hangsúlyozta, hogy bár a törvény csak a községi és a polgári iskolai tanítókat kötelezte egyletek alakítására, minden tanítónak „anyagi és szellemi” érdeke az egyesülés, ami a testület tekintélyét is „nagy mérvben” emeli, mert „az egyleti működés azon tér, hol a tanítói kar hangot kap, hangot adhat, s társadalmi fontosságát mindenkiel megértetheti”.⁹

A megye tanítóinak első értekezletét végül is az egyetemes tanítógyűlés hatására 1870. szeptember 28-ra tűzték ki. A „A megyeháza nagytermében becsült tanfelügyelőnk meghívására a kaposvári tanítók gyűlésén számosan jelentek meg” – számolt be az alakuló ülés eseményeiről a Somogy. A gyűlés nagy témája a tanítók szellemi és anyagi előbbrejutásának elősegítése volt. Az elsővel kapcsolatban a résztvevők elfogadták, hogy „az egylet célja az önképzés előmozdítása eszmecserék, értekezletek s közkönyvtárak állítása által”. A megyei segélyegylet megteremtéséről lezajlott vita azonban csak részleges eredménnyel zárult. Elvben megegyeztek a segélyalap létrehozásában; az előterjesztésben szereplő arányos – a jövedelemtől függő – teherviselést azonban nem vállalták. Így valójában a segélyegylet nem alakult meg; a döntést a kérdés központi megoldásának sürgetésével odázták el: „itt az ideje, hogy az állam is kezébe vegye a tanítók ügyét”.¹⁰

A következő évek az egylet jogszerű elismertetéséhez elengedhetetlen eljárásokkal: az alapszabály kidolgozásával, megvitatásával és felterjesztésével teltek el. Az 1871-ben jóváhagyott alapszabályt – a segélyegylet működési elvei és gyakorlata, elsősorban a hozzájárulás mértéke körüli parázs viták kiújulása miatt – többször is módosították, és még az 1874-es elnöki beszámoló is arról panaszkodik, hogy „az egylet végleges megszervezése azért nem történhetett meg, mivel alapszabályaink nem nyertek miniszteri megerősítést”.¹¹ Anyagi okok hátráltatták az egylet önképző tevékenységének kibontakozását

⁸ Somogy megye Kaposvár esperességi néptanítóinak „Önképző-Tanító-Egylete” alakuló gyűlésének jegyzőkönyve. 1869. augusztus 4. = Néptanítók Lapja, 1869/37. (IX. 16.) – A pécsi egyházmegye katolikus tanítóit már 1867. nyarán felekezeti egyletbe tömörítették. – L. Somogy, 1867/36. (IX. 3.) – SmL: Kimutatása a Somogy megyében létező mindennemű egyletek-, casinók-, takarékpénztáraknak, minden című köröknek, jótékonyossági és pénzműveleti társaságoknak és intézeteknek. – A karádi Néptanító Egylet 1870. április 7-én alakult; hatósági engedélyének száma 11814/1870. VI. 7. sz. belügyminiszteri eng. – L. még: Néptanítók Lapja, 1870/28. (VII. 14.), – Somogy, 1871/16. (IV. 18.)

⁹ SmL: Bizottmányi nagygyűlési jkv. 309/1870. (V. 30.) – A nagygyűlés a tanfelügyelő kérésére utasította a községi előljáráásokat, hogy évente háromszor ingyenes fuvart szolgáltatassanak „az iskolatanítók részére, midőn tanítói értekezletre ... egybegyűlniük kellend”. – L. még: Somogy, 1870/28. (VII. 12.)

¹⁰ Uo. 1870/38. (IX. 20.), ill. 1870/42. (X. 18.). – L. még: *Tobak* Benő: A Somogy megyei tanítóegylet. = uo. 1870/49. (III. 16.)

¹¹ Uo. 1874/51. (XII. 22.) – Az 1871-es miniszteri jóváhagyásról (6657) 71. VKM. sz.) l. a Somogy megyei Iskolatanács 1871. június 15-én tartott évnegyedes gyűlésének jegyzőkönyvét. – Uo. 1871/34. (VIII. 24.)

is, így pl. a kiküldetési költségek körüli gyakori huzavonák, „a mezőgazdasági szorgalom” idejére kitűzött összejövetelek kedvezőtlen időpontja és az államsegély híján csak lassan gyarapodó egyleti könyvtárak.¹² Az 1873. őszén Kaposvárra kitűzött, meglehetősen szerény érdeklődést keltő tanítógyűlés csaknem azon hiúsult meg, hogy a város vezetői a vidéki tanítók elszállásolásához segítséget kérő tanfelügyelővel szóba sem álltak; s végül a helybeli tanítók oldották meg kartársaik elhelyezését – tanítványaik szüleinek segítségével.¹³

A Somogy megyei tanítóegylet megalakulását és életképes működését azonban nemcsak a felsorolt helyi surlódások és kicsinyes anyagi gondok nehezítették. Ezekben az években, amint erre a közelmúltban *Lantos István* hívta fel figyelmünket, a magyarországi tanítómozgalom fejlődését hosszú időre meghatározó események játszódtak le, s ezek feltételezhetően közvetlen hatással voltak a tanítók Somogy megyei szervezkedésére, a mozgalom jellegének, tartalmának változásaira is.¹⁴ A sokfelé létrejött tanítóegyletek országos összefogásának gondolata már a magyarországi néptanítók első egyetemes gyűlésén megfogalmazódott. Ennek gyakorlati megvalósítására vetette fel *Rill József*, a Budai Tanítóegylet elnöke az egyletek országos szövetségbe tömörítésének gondolatát. A vidéki lapokban – így a Somogyban is – közzétett felhívásának a nyomán, 1872. augusztusában 54 tanítóegylet képviselői jelentek meg a szövetség alakuló gyűlésén, s közülük harminchatan írták alá a szövetség szerződési okmányát. A résztvevők között találjuk a somogyi tanítómozgalom két tekintélyes és nagy befolyású vezetőjét: a szigetvárvidéki tanítóegylet kapcsán már említett *Elemy Sándort* és a lengyeltóti tanítóegylet elnökét, *Bánusz Jánost*. Bár a szerződési okmányt csak *Bánusz* írta alá (*Elemy*nek feltehetően nem volt erre szóló felhatalmazása), a szövetség tisztségviselői közé – választmányi tagként – mindkettőjüket megválasztották. A szövetség radikálisabb programját képviselő somogyi tanítócsoportok, főképpen az *Elemy* vezette szigetváriak kezdettől fogva szembefordultak a mérsékeltbb, a tanítóegyletek célját csupán szolid önképzőkori tevékenységre korlátozó körökkel, s ez lehet az alapvető magyarázata a megyei egylet alapszabálya körüli huzavonáknak. A viták végére az 1874-es esztendő tett pontot. A belügyminiszter – a *Rill* ellen 1873-ban megindított kultuszminisztériumi hajsza betetőzésekként –, betiltotta a Magyarhoni Tanítóegyletek Országos Szövetségét. Ez az intézkedés, amely szerves része volt a párizsi kommünt követő reakciós, munkásmozgalom-ellenes – sőt mindenféle haladó szervezkedéssel leszámoló – belpolitikai intézkedéseknek, erőteljesen befolyásolta a magyarországi tanítómozgalom további fejlődési irányát és politikai karakterét. Az intézkedés Somogy megyei következményei közül elsőként azt említhetjük, hogy *Elemy Sándor*, akinek szervező tevékenységére, radikális programjára korábban is utaltunk, már 1873-ban elhagyta a megyét s a temesvári községi elemi népiskola igazgatója lett. Távozásával megtorpant a Szigetvárvidéki Tanítóegylet tevékenysége, s ez a megyei szervezet további működésére is

¹² Uo. 1872/1. (I. 2.) (– *Bánusz János* lengyeltóti tanító panasza.) – *Kovács Sebestyén Gyula* 1872-es tanfelügyelői jelentésében állami segílyt sürget az egyleti könyvtárak fejlesztésére. – A tanf. 859/1872. sz. időszakos jelentése. – SmL: Alispáni iratok. 4395/1872. (VIII. 14.)

¹³ Somogy, 1873/46., 48. (XI. 18., XII. 9.) – *Bárány Gusztáv* polgármester és *Tobak Benő* levélváltása. (Előzmény: *Tobak „vádírata”* a Pesti Napló 1873. évi 249. számában.)

¹⁴ Vö. *Lantos*: i. m. – A somogyi vonatkozású adatokat l. a 24. és a 25. sz. jegyzetben (182–183. l.); további helyi utalásokat a 177 és a 178. lapon.

kihatott; az 1870-es évek első felének közoktatáspolitikai tárgyú vitái, követelése elcsendesedtek.

A Somogy megyei tanítómozgalom „konszolidálódását”, a tanítók megyei önképző és segélyegyletének rendszeres tevékenységét az 1874. évi közgyűléstől követhetjük nyomon. Igaz, az 1874. november 13-án, mintegy 70 résztvevővel, Kaposvárott megtartott ülésen még mindig a szervezeti és szervezési kérdések domináltak; a napirend egyharmadát a minisztérium által kifogásolt alapszabály korrekciója, illetve a választmány feladatainak körvonalazása jelentette. Az elnöki jelentés ugyanakkor örvendetes létszámgyarapodásról számolt be: a 40 „kötelezett” tagon: a községi népiskolák tanítóin kívül 84 „önkéntes” tag kérte felvételét. Ez lehetővé tette, hogy a megye hét választókerülete közül hatban kerületi egyleteket szervezzenek, illetve rendszeresebbé tegyék a már korábban megalakult járási egyletek tevékenységét. Néhány közérdekű kérdés megvitatása után került sor az első, kifejezetten továbbképzés jellegű programra: Kovács Sebestyén Gyula tanfelügyelő „métermérték gyűjteményét ismertette és mutatta be, felhíván a tagokat, hogy a métermértéket még a tanév folyamán ismertessék iskoláikban, de azon kívül a közéletben is használjunk fel minden alkalmat azok ismertetésére”.¹⁵

Az 1875. évi, szintén Kaposvárott rendezett közgyűlésen az időközben 140-esre nőtt tagságból – a szürettel ütköző rossz időpont miatt – mindössze 66-an jelentek meg. Az átdolgozott alapszabályok miniszteri jóváhagyását bejelentő elnöki beszámoló, rövid történeti visszatekintés után, ismét a tanítói segélyegylet kérdésével foglalkozott. A tagság többsége kezdetben a nyugdíjtörvény életbeléptetése miatti kettős terhekre hivatkozva, a segélyegylet megszüntetése mellett nyilatkozott; végül azonban – csökkentett tagsági díjjal – a fenntartás mellett határozott. Az időközben mintegy 900 frt-ra gyarapodott egyleti tőke már szerény mértékű segélyek folyósítását is lehetővé tette.

„A folyó ügyek elintézése után” került sor az ülés érdemi részére, a felolvasásokra. Az egylet történetében először – a kitűzött napirend szerint – három előadás követte egymást. Bárány I. Gyula csurgói állami tanító „Egy svájci gyakorló iskola” c. felolvasásában külföldi tanulmányútjának friss tapasztalatairól számolt be. Rendkívül heves vitát váltott ki Horváth József kadarkúti tanító „A háziiparnak a népiskolában való tanítása” c. felolvasása, amely a bekövetkező tanterv-változásra utalva a helyi viszonyoknak megfelelő „föld- és szőlőművelés, fatenyésztés s a házi ipar” elterjesztését és a tanításukra való felkészülést szorgalmazta. A felszólalók egy része, saját tapasztalatára hivatkozva, a gyakorlatiasabb népiskolai munkának különféle lehetőségeire mutatott rá; a többség azonban óvatos tartózkodást árult el, nyomatékosan hangoztatva a helyi hagyományok és körülmények körültekintő mérlegelését. Komjáthy Kristóf a falusi lakosság nehezen leküzdhető idegenkedésére; Csukly Károly a tanítók túlterhelésére utalt: „most már azt kívánják, hogy mindenféle mesterségben is mester legyen”. A közgyűlés végül is úgy határozott, hogy „a gazdasági és a házi ipar egyes ágai a népiskolákban gyakorlatilag taníttassanak, s óhajtja, hogy azokat a helyi viszonyok tekintetbe vételével minél több iskola fel-

¹⁵ Jegyzőkönyv. A Somogy megyei tanítók önképző és segélyegyletének 1874. november 23-án Kaposvárott tartott közgyűlésén. = Somogy, 1874/51. (XII. 22.) – A választókerületi egyletek szervezésével a következőket bízták meg: Kaposvár: Harray Ignác tanító, Csurgó: Czibor Mór képezdei tanár, Nagyatád: Komjáthy Kristóf, Marcali: Pintér Pál, Szil: Paál József tanító, Szigetvár: Tálassy Gyula segédtanfelügyelő. A tabi kerület tanítói a szili csoportozhoz csatlakoztak.

használja”. Hasonlóan élénk eszmecsere kísérte Tobak Benőnek az iskolai takarékpénztákról tartott felolvasását.¹⁶

Az 1876. évi közgyűlést előkészítő választmányi ülésen kirobbanó ellentétek azonban újra felidéztek a többéves sérelmeket. Az 1870-ben megállapított 10 frt-os tagdíj évről évre csökkent (1873: 6, 1875: 2 frt); az itt előterjesztett évi egy forintos összeg és az egyesület lassan gyarapodó, csekély alaptőkéje nyilvánvalóan illúziórikussá tette a segélyegyleti jelleget. Ezt elsősorban a tagságot önkéntesen vállaló és az ezekben az években súlyos gondokkal, létbizonytalansággal küszködő felekezeti tanítók nehezményezték, akik számára a megyei segélyegylet valóban a reményt és a biztonságot jelenthette volna. Őket támogatta a helyi kiszolgáltatottság hasonló súlyát érző községi tanítók egy része is. A vezetés végül is a személyeskedésig fajuló vitában „forintos pártnak” emlegetett, nagyrészt állami tanítókból, ill. tanárokból álló csurgói csoport kezébe került. Ők – a nyugdíjtörvényre hivatkozva, de rendszeres állami fizetésük biztonságot nyújtó fedezékéből is – a segélyegyleti jelleg eltörlését javasolták. A közgyűlés végül is a minimális, elsősorban az összetartozást jelképező 50 krajcáros tagdíj mellett döntött, s ezzel a segélyegylet ügye gyakorlatilag lekerült a napirendről.

Az anyagi kérdések körüli heves vita törvényszerűen háttérbe szorította a tartalmi tevékenységet. A beszámoló jogosan róttta fel a kerületi közgyűlések elmaradását, hiszen közülük 1875/76-ban csak a csurgói egyesület tartotta meg szabályszerűen az előírt két közgyűlést; a nagyatádi, a marcali és a lengyeltóti egyesület tavasszal összehívott gyűlésén a résztvevők kis száma miatt elmaradtak a tervezett felolvasások. A kaposvári, a szigetvári és a szili egyesület egyszer sem tartott közgyűlést, „és így természetesen az önképzés érdekében sem történhetett semmi”. Az 1876. szeptember 21-én mindössze 53 tag jelenlétében megtartott megyei közgyűlés nem haladt tovább az 1875-ben megkezdett úton; a már említett vitán kívül csupán kényszerű és sértődött lemondásokra és parázs vezetőségválasztásra futotta az időből. A háttérbe vonuló, tiszteletbeli elnökké jelölt tanfelügyelő helyett azonban, szerencsésnek bizonyuló választásképpen, igaz, csekély szótöbbséggel, a csurgói tanítóképző közismert és tekintélyes igazgatóját, Bárány Ignácot választották meg az egyesület elnökéül.¹⁷

A megyei tanítóegylet újabb válsága részben a népoktatás kedvezőtlenre fordult helyi körülményeivel, részben az igen eltérő gazdasági, társadalmi helyzetű és művelődési igényű tagságának kicsinyes belső ellentéteivel magyarázható. A tanítók egymásra utaltságának a felismerésére és a legjobbaknak minden nehézséggel dacoló szakmai érdeklődésére, művelődési igényére jellemző azonban, hogy az 1877. szeptember 27-én Csurgón megtartott tanítógyűlésen a kedvezőtlen előzmények ellenére is 90-en vettek részt.

A jól előkészített program a legújabb tanszereket, szemléltető eszközöket és a gyakorló iskolai növendékek különféle munkáit bemutató kiállítás megtekintésével kezdődött, majd egy hatosztályos, összevont tanulócsoporthoz megtartott „gyakorlati előadással” – bemutató órával folytatódott. Lovass Gyula tanító óráját – aki „az első osztályt oktatta

¹⁶A megyei tanítóegylet közgyűlése. = uo. 1875/41. (X. 2.) – Tobak Benő értekezését a lap 1875/42. és 46. száma közölte. (X. 19., XI. 16.)

¹⁷A szeptember 12-i tanítógyűlés jegyzőkönyvéből. = uo. 1876/40. (X. 3.) – L. még: A megyei tanítógyűlés elé. = uo. 38. sz. (IX. 19.), továbbá Tobak Benő: A Somogy megyei tanítóegylet közgyűlése. = uo. 1876/39. (IX. 26.)

írva olvasásban, s addig a többi osztályú növendékek rajzolásával és írással foglalkoztak” – kritikus szellemű, tartalmas megbeszélés követte.

A megyei egylet történetében szokatlanul újszerű, jó közhangulatot teremtő szakmai indítás tartalmas közgyűlés előjátéka volt. Ennek gerincét Czibor Mór képezdei tanárnak „a magyar nyelvtan kezeleséről”, majd Pataki Géza tanítónak „a gazdaszat tanításáról” elhangzott felolvasásai jelentették. A szervezeti kérdések fölött nyitott vitának érdekes és figyelemre méltó mozzanata volt Rippl József kaposvári igazgató-tanító javaslata, aki az egylet hivatalosan jóváhagyott önszegélyező és önképző jellegét meghaladó módon – a mozgalom kezdeti törekvéseit felidézve – a tanítók érdekvédelmét ismét az egyleti tevékenység körébe kívánta vonni. Javaslátát, hogy ti. „... a tanítók ügyében hozandó ítéletek a közigazgatási bizottságok által csak a tantestület előzetes véleményezése alapján legyenek kimondhatók”, a közgyűlés egyetértőleg a következő évi egyetemes tanítógyűlés előkészítő bizottsága, illetve a kormány elé terjesztette.¹⁸

Az ünnepi bankettel záródó tartalmas ülés feledtetni tudta az előző évi civódásokat, oldotta az ellentéteket. Az egylet irányítása a csurgói képző tanárainak köszönhetően új lendületet kapott; a csurgói közgyűlés egy minden tekintetben eredményesebb szakmai tevékenység kibontakozását ígérte és jelezte.

Ezt igazolják a következő évek eseményei is. Az 1878-as, már kétnaposra tervezett csurgói közgyűlésen Adorján Miklós gyakorló iskolai tanító felolvasását követően tartalmas vita bontakozott ki az iskolai oktató-nevelő munkáról. A második napon Mátray Gyula képezdei tanár tartott „kísérleti előadást” természettanból, a minden iskolában önállóan elkészíthető taneszközök bemutatására.¹⁹ Az 1879. évi, ismét Kaposvárott tartott egyleti ülés szerencsés témaválasztása is élénk eszmecsere kiindulópontját jelentette: „Miképpen kezelendők a népiskola tantárgyai, hogy azoknak előadása által ne csak ismereteknek a birtokába jusson a tanuló, hanem a tanítás kiválóan nevelőleg hasson?”²⁰ A témát – a további tájékozódás és a gyakorlati tapasztalatszerzés folytatása érdekében – az 1880-as egyleti közgyűlésen is napirendre tűzték.

Az 1880. évi kétnapos tanácskozáson a különböző híradások 150–200 tanító részvételéről szólnak, ami azt bizonyítja, hogy a szervezeti vitákon túljutó, érdemi feladatára találó egyleti élet minden felekezeti különbség nélkül egyre szélesebb tanítói körre fejtette ki hatását, s valóban fontos formájává, szinte meghatározójává vált a Somogy megyei tanítók művelődésének, egyre szervezettebbé váló szakmai továbbképzésének.²¹

A tagok létszáma az első évtized végére meghaladta a 170 főt (ez a megyei tanítói létszámnak közel 40 százaléka volt); a járási körök többsége – a megyei egylet megújuló tevékenységéhez igazodva –, szintén jelentős részt vállalt e fontos munkából. Az egylet élén Bárány Ignác Csáktornyára távozása után Adorján Miklós állott, munkáját a hajdani

¹⁸ Csukly Károly: A Somogy megyei tanítógyűlés Csurgón. = uo. 1877/40. (X. 2.) – L. még: Néptanítók Lapja. 1877/19. (X. 15.)

¹⁹ A vitaindító címe: „Miképpen volna elérhető, hogy iskoláink mind fegyelem, mind tanítás tekintetében családias jelleget nyerjenek, és úgy hassanak a tanulóra, mint egykor a jó patriarchális családi nevelés és tanítás?” – L. Somogy, 1878/36. (IX. 3.), továbbá: A somogyi tanítóegylet közgyűlésén. = uo. 1878/38. (IX. 17.) – A közgyűlést 1878. szept. 11–12-én rendezték Csurgón.

²⁰ Néptanítók Lapja. 1879/444. l. (X. 1.); – L. még: Somogy, 1879/33. (VIII. 19.)

²¹ A Somogy megyei tanítóegylet 1880. szept. 16–17-i közgyűlése, Kaposvár. = Néptanítók Lapja, 1880. 525–526. l. – L. még: Somogy, 1880/36. (IX. 7.), 38. sz. (IX. 21.) és 41. sz. (X. 21.)

kadarkúti néptanítóból lett képezdei tanár, Horváth József segítette. Kettejüknek orosz-lánrésze volt abban, hogy a Somogy megyei Tanítóegylet és a csurgói tanítóképző közös kiadásában – a korábbi sikertelen próbálkozások után – 1881-től megyei tanügyi lap jelenhetett meg, a Népiskolai Szemle, amely az évtized végén örvedetesen fejlődő, gazdagodó egyleti élet további kiteljesedését, rendszeresebb tételét is elősegítette.²²

Azokból az erőfeszítésekből, amelyek a magyarországi tanítóegyletek összefogására irányultak és a hetvenes évek rendszeresen összehívott tanítógyűlésein a magyar népoktatás megoldatlan kérdéseinek a feltárásával e problémák megoldását, a népiskolai törvény revízióját célozták, a somogyi tanítóegylet legjobbjai változatlanul kivették a részüket. Ha nem is az első egyetemes tanítógyűlés népes delegációjával – a gazdasági körülmények és az óvatos előkészítés létszámcsökkentő törekvéseitől egyaránt korlátozottan –, jelen voltak az 1874-es második és az 1878-as harmadik tanítógyűlésen; s ez utóbbi végrehajtó bizottságában is – Bárány Ignác és Tóth József révén – képviseltették magukat.²³ Ez utóbbi tanítógyűléseknek azonban – talán változó karakterük, a 48-as szellemtől eltávolodó, apolitikus jellegük miatt is –, korántsem volt olyan elementáris hatásuk a megye tanítómozgalmára, mint az elsőnek. Erre enged következtetni az a tény is, hogy a megyei tanítóegylet üléseinek részletes jegyzőkönyveiben nem találkozhatunk ezen tanítógyűlésekkel – sem beszámoló, sem utalások formájában.

A megyei tanítóegylet járási köreinek megalakításáról, a körök többé-kevésbé rendszeres tevékenységéről már korábban is szoltunk. A legtöbb adat közülük a csurgói kör tevékenységéről maradt fenn, amely évről évre rendszeresen megtartotta kerületi közgyűléseit, tudatosan tervezett, gazdag programmal. Ebben érthetően nagy segítséget jelentettek a képző tanárai és a gyakorló iskola nevelői; bár a felolvasásoknak csaknem ötven százalékát a járás területén dolgozó néptanítók tartották, többnyire „gyakorlatilag”, tehát bemutató tanításokhoz, foglalkozásokhoz kapcsolódóan. Elsősorban a Néptanítók Lapjában közzétett meghívókból és tudósításokból követhetjük nyomon a többi járási egylet már korántsem ilyen rendszeres, de igen tanulságos tevékenységét. A töredékes egyleti programok összevetéséből következtethetjük ki pl. a megyei választmánynak arra irányuló törekvését, hogy a megyei közgyűlésen feldolgozott általánosabb témák egy-egy részkerésztét szűkebb körben vizsgálják tovább és vitassák meg a járási körök. Ezeket az előzetesen kitűzött témákat több helyen pályázat formájában dolgozták fel; a legjobbakat esetenként díjazták és felolvasásra jelölték ki. Gyakran visszatérő gond ugyanakkor – főképp a kaposvári, a szili és a nagyatádi járásban – az érdektelenség, a tagságnak az érdemi munkát lehetetlenné tevő távolmaradása.²⁴

²² Kelemen Elemér: A Népiskolai Szemle. (Adatok egy múlt századi „nevelésügyi-oktatásügyi közlöny” történetéhez.) = Somogy, 1974/4. 58–65. l.

²³ A magyarországi néptanítók második egyetemes gyűlésének naplója. Bp. 1874. – A harmadik egyetemes tanítógyűlés naplója. Bp. 1878. – Vö. Felkai László: Tanítógyűlések az 1867-i kiegyezést követő évtizedben. = Pedagógiai Szemle, 1962/9. 771–780. és A magyarországi tanítók harmadik egyetemes gyűlése. = uo. 1963/1. 44–50. l. és Belicza: i. m. 11. l. (A harmadik egyetemes tanítógyűlés.)

²⁴ A korábbi hivatkozásokon és utalásokon túl: a csurgói járási egyletről: Néptanítók Lapja, 1872/51. (XII. 19.); – a kaposvári járási tanítóegyletről: Somogy, 1877/16. (XI. 14.), 1877/1. (I. 2.)

A lengyeltóti kerület tanítóegyletének ellentmondásos tevékenységéről Bánusz János elnök gondos történeti visszatekintéséből nyerhetünk képet. Bár az egyébként Somogyváron tanító Bánusz és segédtanítói személyesen is nagy szerepet vállaltak egy több évre szóló, tervszerűen felépített továbbképzési program végrehajtásában, amely a népiskolai tárgyak tanításának számos fontos kérdését ölelte fel az írva olvastatástól a földgömb használatáig, a helyesírással és levelezéssel egybekötött anyanyelv-tanítástól a méter-mérték ismertetéséig; tevékenységüket meglehetősen érdektelenség kísérte. A 25–30 főnyi tagság fele, kétharmada általában távol maradt, a legtöbben készületlenül érkeztek, s utóbb azok is kedvüket veszítették, akik pályázatokkal, irodalomismertetéssel rendszeresen készültek. Bánusz sikertelenül próbálkozott az ún. vándorgyűlések szervezésével, amelyeknek célja a járás iskoláinak, egymás munkájának kölcsönös megismerése, a folyamatos tapasztalatcsere lett volna, s amelyeken felolvasás helyett elsősorban „gyakorlati előadásokra” kerülhetett volna sor. Az iskolafenntartók közömbössége és gyanakvása, de maguknak a tanítóknak az érdektelensége azonban megghiúsította e rokonszenves, bár némiképpen utópisztikus tervek megvalósítását.²⁵

A kerületi egyletek tevékenysége, sorsuk alakulása általában egyes személyekhez, lelkes tanítócsoporthoz kötődött. Ezt láthattuk a csurgói vagy a lengyeltóti egylet esetén, és ezt bizonyítja a Szigetvárvidéki Tanítóegylet kérészélete is. A megyében elsőként megalakult járási tanítóegylet vezetőrkben felmutatott kezdeti lendülete, országos problémákkal azonosuló érdeklődése csupán három évig, Elemy Sándor egyleti elnök németújfalui tanítóskodásának idején tartott. 1872 tavaszán pl. ismételten „Emlékiratot” szövegeztek meg és nyújtottak be Pauler Ágostonhoz – „a néptanítók jelenlegi fizetésének rendezése és nyugdíjazásuk tárgyában”. A Somogyban közzétett újabb „nyílt levél” a tanítótság áldatlan helyzetének, emberi és anyagi kiszolgáltatottságának felmutatása után azt a megyszerte általános igényt, követelést fogalmazta meg, hogy „a népiskolák felekezeti különbség nélkül államintézetnek nyilváníthatnának, a néptanítók államtisztviselőkké tételnek és fizetéseiket az állampénztárakból nyernék”. Átmenetileg a természetbeli javadalom pénzbeli megváltását, egyenértékének a községi költségvetésben történő előírását és a havonkénti fizetés bevezetését javasolták. Végezetül egy olyan tanítói nyugdíjrendszer tervét körvonalazták, amely megnyugtató biztonságot jelentene a tanítóknak, s számításokkal igazolták, hogy ez „az államra se róna elviselhetetlen terhet”.²⁶ Elemy Sándor távozása után az egyleti tevékenység lehanyatlott. Hecht Fülöp szigetvári tanító 1877 nyarán az egylet működésének „eddig irányát kárhoztatta: . . . vitatkoztunk, üzünk tanügyi politikát, sőt politikai tanügyeket is fessegettünk, nem tudtuk a nagy közönség érdeklődését megnyerni”. Javaslatának lényege az volt, hogy az egyleti tevékenység az évente négy alkalommal tartandó „gyakorlati előadásokra”, a rendszeres és pályadíjjal jutalmazott „tanügyi pályázatokra” és „tudományos kísérleti előadásokra”

1879/23. (VI. 10.) (A kerületi kör megalakulását köszöntötte 1870. november 15-i ülésének jegyzőkönyvében a kaposvári községi elemi népiskola tanítói testülete.) – Az igali v. szili egyletről: Néptanítók Lapja, 1880. 589. l. – A nagyatádi járási egylet: Somogy, 1875/8. (II. 3.); Néptanítók Lapja, 1880. 108. l., 465. l.

²⁵ Bánusz János tanító levele, Somogyvár, október 20-án, 1876. = Somogy, 1876/44. (X. 31.) – uo. 1878/10. (III. 11.); – Néptanítók Lapja, 1880. 179. l.

²⁶ Somogy, 1872/34. (VIII. 20.)

épüljön.²⁷ A szigetvári egyletet a tizéves jubileum rázza fel: 1879. július 10-én tizennyolc résztvevővel ünnepi ülésre került sor, amelyen megjelent és – az egylet első éveiről – előadást tartott Elemy Sándor is. A tartalmas, négy felolvasásból álló jubileumi program legérdekesebb előadása Maislis Ferenc tanítóé volt: „A tanítóegyletek hivatásáról”. Elsőrendű feladatuknak azt tartotta, „hogy a tagok keblében az önművelődést, a továbbképzést hatékonyan előmozdítsák”; másodsorban pedig az idősebb és a fiatalabb tanítók kapcsolatának erősítését, a tapasztalat és a friss elméleti tudás ötvözését várta tőlük. A következő években – ennek a programadó előadásnak a szellemében – ismét rendszeres munka színterévé vált a járási egylet, amelynek hajtóerejét ekkor már elsősorban a szigetvári községi elemi iskola tanítói jelentették.²⁸

A felekezeti tanítóegyletek közül elsősorban a karádi egyházkerület római katolikus tanítóinak egylete érdemel említést. Az 1870. júliusában 56 taggal megalakult egylet szerény segélyalapot jelentő vagyonával, az időközben 100 kötetet is meghaladó szakkönyvtárával és az évente két alkalommal megtartott közgyűlésével, állandó és vonzó szakmai-közeleti szervezetét jelentette a tabi járás katolikus tanítóságának; főleg az első években, amikor az egylet élén Tóth József faluszemesi, majd később kapolyi tanító személyében Somogy megye egyik legképzettebb, a tanfelügyelő által is mindig elismeréssel említett tanítója állott. Az egylet kezdetben rendszeres kapcsolatban volt a megyei tanítóegylettel, és kapcsolatot keresett a külső-somogyi egyházkerületi református néptanítók körével is.²⁹ A tevékeny és széles látókörű Tóth József távozásával azonban, amelynek háttérében a karádi esperes személyében bekövetkezett változás állott, gyökeres változás történt a karádi katolikus tanítóegylet életében is. „Az egyletnek van ugyan elnöke – olvashatjuk a Somogynak egy 1878-as híradásában –, de azért a ker. esperes mint természetes elnök vezette a tanácskozást, ki a szorgalmi időt a tanítók számára megszabta – a jegyzőkönyv szerint minden további megbeszélés mellőzésével; az általa készített leckerendnek 2 példányban leírását a tanítóknak elrendelé; meghagyta a tanítóknak, hogy minden iskolában egy látogató jegyzőkönyv készíttessék; fejtegette azon tételt, hogy az igazi és jó keresztény a föld hátán minden jóra alkalmas és ügyes stb. . . .” A két év múlva közzétett alapszabály szerint az egyleti közgyűlésekről csak a lelkészek által aláírt igazoló jelentés felmutatásával lehetett távolmaradni és az üléseket – az 1. pontban előírtan – kötelező misehallgatással kellett kezdeni.³⁰ Az akkortájt Karádra kerülő Gárdonyit ez a megváltozott, az egyházi tanító alárendelt helyzetét minden tekintetben kifejezésre juttató feudális szellem fogadta. . .

Jellemző az is, hogy az évtized végén megerősödő és az 1881-ben kiadott Népiskolai Szemle révén egyre nagyobb befolyással rendelkező megyei tanítóegylet tevékenységének az ellensúlyozására, helyenként a felekezet nélküli egyletek felszámolásával vagy átszerve-

²⁷ Hecht Fülöp: Ébredünk! = uo. 1877/6. (II. 6.)

²⁸ Uo. 1879/23. (VI. 10.); továbbá: Király Károly: A szigetvárvidéki tanítóegylet 10 éves fennállásának emlékűnnepsége. = uo. 1879/29. (VII. 22.); – Maislis Ferenc: A tanítóegyletek hivatása. = uo. 1879/30. (VII. 29.)

²⁹ Somogy, 1871/11. (III. 14.), 16. sz. (IV. 18.); – 1873/25. (VI. 24.); – 1874/41. (X. 13.); – Néptanítók Lapja, 1870/28. (VII. 14.); – Belicza: i. m. 37–38. l., – Somogy, 1871/16. (IV. 18.); – 1873/25. (VI. 24.)

³⁰ Uo. 1878/52. (XII. 24.); – Néptanítók Lapja, 1880. 180. l.

zésével, az 1880-as években sorra alakultak az esperesi kerületi tanítóegyletek; — a karádin kívül Csurgón, Igalban, Kaposvárott és Marcaliban.³¹

A protestáns tanítóegyletek közül két evangélikus egylet — a Somogy megyei és a Balaton vidéki ág. hitv. evang. tanítóegyletek — tevékenysége követhető végig ezekben az években. Az előbbit 1864-ben, az utóbbit 1867-ben alapították; együttesen mintegy 40 tagot számláltak. Az 1875-ben alakult külső-somogyi református tanítóegylet három fiókkörében szintén rendszeres munka folyt; a belső-somogyi egylet viszont, a Kadarkút környéki református tanítók egyszeri próbálkozásától eltekintve, gyakorlatilag nem működött.³² A református tanítók többsége valójában a megyei tanítóegyletben, ill. a járási tanítókörökben tevékenykedett, azok aktív rétegét alkotta, főképp a csurgói és a szigetvári kerületben.

A szervezett tanítómozgalom kezdeteit jelentő tanítóegyleti tevékenységből főképpen az a törekvés érdemel említést, hogy az egylet nemcsak a községi, hanem az egymástól elszigetelt, gyakran egymással szembeállított egyházi tanítókat is egységes megyei szervezetbe kívánta tömöríteni. A segélyegylet létrehozása körüli kezdeti viták és huzavonák, amelyek a különböző anyagi helyzetű és érdekeltségű tanítók gazdasági jellegű összefogásának illuzórikus elképzeléseiből törvényszerűen következtek, ideig-óráig az együttműködés realisabb lehetőségeiről is elterelték a figyelmet. Többszöri sikertelen kísérlet után, nem utolsósorban a csurgói tanítóképző testületének aktivizálódása nyomán alakulhatott ki az egyleti életnek a tagok önképzését szakkönyvekkel, pályázatokkal, felolvasó ülésekkel, gyakorlatias bemutató foglalkozásokkal, majd 1881-től egy helyi szakmai folyóirattal is segítő, gazdag tartalma és egyre vonzóbb, változatosabb formája. Ezt a lendületet vette át néhány, a megyei egylet programjához igazodó járási egylet is. Ebben a légkörben kerülhetett aztán ismételten napirendre a közös érdekek képviselése, az egylet jogi és gazdasági érdekvédelmi szerepének ekkor még érthetően bátortalan megfogalmazása. A tanítóegylet meghatározható eszmei-politikai karakteréről nem beszélhetünk még; az összetartó erőt elsősorban a szakmai érdeklődés és a hivatástudat jelentette. Ennek demokratikus tartalmát, a népoktatásért, végső fokon a népért érzett felelősséget azonban aligha lehet elvitatni.

³¹ *Belicza*: i. m. — Csurgó: 1882. (18. l.) — Igal: 1881. (35. l.) Kaposvár—Somogyvár: 1883. (37. l.) — Següsd-kerületi (Marcali): 1884. (73–75. l.)

³² *Belicza*: i. m. 75., ill. 8. l. — Néptanítók Lapja, 1880. 315. l., ill. *Belicza*: i. m. 42. és 111. l.